

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Широбокова Юрія Миколайовича** «Психологія військового полону», подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

Дослідження психологічного феномена військового полону, якому присвячена дисертаційна робота Ю.М. Широбокова, є надзвичайно важливим для сьогодення з декількох причин. По перше, ця проблема, що залишалася дуже болісною для суспільства впродовж всього існування людської цивілізації, в останні роки набула для нашої країни особливої гостроти внаслідок збройної агресії проти неї і потрапляння більше трьох тисяч українських громадян у полон до агресора. По друге, вивчення особливостей функціонування людської психіки при перебуванні в екстремальних умовах життєдіяльності, особливо в умовах на межі життя та смерті, що є характерними для військового полону, завжди вважалося фундаментальним науковим напрямом, оскільки надавало нові, надзвичайно цінні знання про людську природу та резервні можливості психіки. І, по третє, це дослідження має безсумнівний великий практичний та гуманістичний потенціал, який полягає у підвищенні ефективності психологічної підготовки військовослужбовців, а також ефективності надання їм психологічної допомоги у випадку потрапляння до полону та звільнення з нього.

Виконання дисертаційного дослідження пов'язане з реалізацією двох Указів Президента України («Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 23.08.2015 № 501/2015, та «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» від 18.03.2015 № 150/2015), та виконувалося в межах семи науково-дослідних робіт (шифри:

«Ефес», «Рефлекс», «Перезавантаження», «Гармонія», «Сова», «Динаміка», «Реінтеграція»).

Робота має чітку структуру, що змістовно відображає послідовність вирішення поставлених завдань.

В її першому розділі здійснено ґрунтовний аналіз генезису феномена військового полону в контексті розвитку нашої країни. Представлені дані щодо особливостей військового полону, ставлення до нього суспільства і влади, починаючи від стародавньої Русі і закінчуючи війною СРСР в Афганістані, становлять суттєвий науковий та пізнавальний інтерес, усуваючи існуючу прогалину у системному викладені трансформації суспільно-психологічних уявлень щодо проблеми військового полону.

Можна цілком погодитися із зробленим у підсумку цього розділу автором висновку, що з розвитком цивілізації та модернізації засобів ведення війни, в державах, до складу яких входила Україна, на жаль, ставлення до полонених та «полону» стало схилялося більше до азіатської його моделі, для якої властивими є масове приниження гідності, зневажання прав, застосування тортур та знищення полонених.

Другий розділ роботи присвячено обґрунтуванню методологічних засад емпіричного дослідження, характеристиці обраних для його проведення методів та організації дослідницької роботи.

Зважаючи на складність та мультидисциплінарність досліджуваного феномена, можна відзначити цілковиту адекватність обраного автором в якості теоретико-методологічної основи дослідження психології військового полону підходу міждисциплінарного синтезу. Адже дійсно психологічне дослідження сучасного військового полону потребує ретельного вивчення взаємодії таких учасників цього процесу як держава, суспільство та особистість.

Слід відзначити високу репрезентативність досліджуваної вибірки, до якої ввійшли 694 колишніх українських військовополонених, звільнених впродовж 2015-2019 років. Також не можна оминати увагою те, що дисертант,

використавши достатньо великий перелік адекватних предмету дослідження методів та методик, при їх виборі та застосуванні виходив з того, щоб не спричинити додаткової шкоди звільненим з полону.

Важливим для розуміння контексту подальшого аналізу отриманих в емпіричному дослідженні даних став третій розділ, в якому докладно аналізується сутність сучасного розуміння військового полону, його види, стадії, фази та мотиви захоплення в полон. Зроблені умовиводи ґрунтуються на конкретних кількісних показниках.

Переконливо виокремлені основні негативні психологічні та соціальні характеристики військового полону. Також, що дуже важливо для роботи зі звільненими з полону, характеризуються особливості трьох його видів, у залежності від того, представники якого саме типу збройного формування захопили в полон українського військовослужбовця на Сході України. Важливим та інформативно змістовним є виділення та докладна характеристика перебігу шести психологічних фаз перебування в полоні та семи вимірів психологічного простору сучасного військового полону.

Вагомим внеском до сучасної військової психології стали викладені у четвертому розділі роботи результати дослідження, що характеризують особливості впливу ситуації військового полону на психічний стан військовослужбовців та військовополонених. Переконливо показано, що фактор самої можливості потрапляння у полон вже спричиняє істотний стресогенний вплив та зменшує стресостійкість військовослужбовців. Надано розгорнуту психологічну характеристику полонобоязні – страху перед потраплянням у полон, та способам психологічного тиску на військовослужбовців, що потрапили в полон або мають загрозу полону.

У теоретичному та практичному аспектах наукову цінність становить детальне обґрунтування дисертантом складових та етапів типового реагування військовослужбовця на потрапляння в полон, аналітичне зіставлення використання терористами, піратами та представниками незаконних збройних

формувань «ДНР/ЛНР» методів впливу на психіку полонених, а також психологічна характеристика чотирьох груп полонених у залежності від способу реагування на ситуацію полону.

У науково-практичному плані значний науковий інтерес становить матеріал п'ятого розділу. Надана в ньому характеристика психологічних типів командирів та катів незаконних збройних формувань, які утримують українських військовополонених, має несумнівну наукову новизну та дозволяє дуже наочно побачити морально-психологічне «обличчя» та «внутрішній світ» ворога. Важливо, що ця характеристика, зроблена на основі узагальнення безпосередніх свідчень звільнених з військового полону осіб, чітко диференційована за трьома основними типами незаконних збройних формувань, що діють на окупованих територіях – військові підрозділів збройних сил Російської Федерації, незаконні збройні формування квазіреспублік ДНР/ЛНР та військові найманці.

Відповідно, набагато зрозумілішими стають розуміння небезпеки, що може становити той чи інший тип «командира» чи ката, мотиви, які їм рухають, його найбільш вірогідні дії та вчинки. Вся ця інформація становить незаперечну цінність для підготовки українських військовослужбовців до несення служби у наближених до ворожих збройних формувань районів.

Особистісні та соціально-психологічні наслідки військового полону докладно аналізуються та узагальнюються в шостому розділі дисертації. Цей аналіз, згідно до запропонованої автором моделі, представлено у трьох феноменологічних вимірах: причинному, ціннісно-смысловому та поверховому. Важливо, що змістовне розкриття кожного виміру засновується не на «голому теоретизуванні», а на аналізі результатів застосування релевантних щодо кожного з них психодіагностичних методик. Досить наочним та переконливим є виділення, у залежності від поєднання чинників дисгармонізації «Я-концепції» колишніх військовополонених, таких восьми їх

особистісних типів як «Невдаха», «Жертва», «Мисливець», «Мазохіст», «Переможець», «Вигнанець», «Скривджений» та «Герой».

Зроблений дисертантом аналіз щодо сутності особистісної кризи колишнього військовополоненого, порушень його ідентичності та соціальної адаптації, став переконливою основою для викладеної у завершальному – сьомому розділі системи реінтеграції, постізоляційної допомоги та підтримки звільнених з полону військовослужбовцям. Зміст, мета, завдання, стратегії, методи та етапи такої допомоги визначені достатньо чітко та переконливо. Наочно та всебічно розкрито специфіку медико-психологічної роботи з цією категорією постраждалих: на етапі невідкладного реагування, у лікувально-реабілітаційних центрах, з тими, які пережили під час полону катування, особливості суїцидологічної допомоги.

Підсумкові висновки є ґрунтовними, докладно та системно відображають зміст отриманих наукових здобутків.

В роботі отримано *низку вагомих результатів*, що мають *виражену наукову новизну*. Серед них слід відзначити: розробку концепції військового полону як психологічного феномену; створення цілісного представлення видів, стадій, фаз та психологічного простору сучасного військового полону; визначення психологічних типів командирів та катів незаконних збройних формувань, які утримують українських військовополонених; визначення особистісних та соціально-психологічних наслідків військового полону, зокрема, восьми особистісних типів колишніх українських військовополонених; обґрунтування стратегії реінтеграції до умов мирного життя, постізоляційної допомоги та підтримки звільнених з полону військовослужбовців.

На наш погляд, отримані в роботі результати складають вагомий внесок до таких галузей сучасної психологічної науки як військова психологія, психологія діяльності в особливих умовах, загальна та медична психологія. Ці

результати мають *вагомий потенціал практичного використання* у вказаних галузях.

Результати дисертаційного дослідження мають широку апробацію та впровадження. Вони *повністю викладені* в 21 статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, а також в 4 статтях у іноземних наукових періодичних виданнях. Слід також відзначити висвітлення результатів роботи у 5 монографіях.

Зміст автореферату ідентично відбиває основні наукові положення дисертації.

Таким чином, якісно здійснений теоретичний аналіз проблеми, застосування адекватних стосовно поставлених завдань методів дослідження та обробки даних, високорепрезентативна вибірка, гарний аналіз та узагальнення отриманих емпіричних результатів, свідчать про їх достовірність, а також *належну наукову обґрунтованість* сформульованих в дисертації наукових положень та підсумкових висновків.

Разом з тим, до дисертаційної роботи можна висловити окремі *побажання та зауваження*:

1. Частина таблиць першого розділу (1.1, 1.2, 1.4, 1.5), на наш погляд, занадто перевантажена докладною кількісною інформацією, яка не має безпосереднього психологічного змісту, щодо кількості полонених і загиблих різних країн, що брали участь у війнах минулого століття.
2. В матеріалі третього розділу потребують чіткішого диференціювання позиції щодо того, які аспекти властиві для сучасного військового полону взагалі, а які специфічно характеризують полон українських військовослужбовців на Сході України.
3. Значний за обсягом матеріал п'ятого розділу, що разом не декількох десятках сторінок складають цитати із безпосередніх свідчень звільнених з військового полону осіб, на наш погляд, цілком можливо було б винести у додатки.

4. Назви психологічних типів командирів та катів незаконних збройних формувань, які утримують українських військовополонених, як-то «Вікінг», «Робін Гуд», «Джокер», «Весільний генерал» тощо, є дещо метафоричними, пом'якшуючи сприйняття цих насправді вкрай небезпечних, морально та особистісно спотворених типажів.

Однак, висловлені зауваження мають почасти дискусійний характер, а вказані недоліки не знижують достовірність та наукову цінність викладених в дисертації наукових результатів.

Висновок:

Дисертаційна робота «Психологія військового полону» є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу для психологічної науки проблему. Робота відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р.), що висуваються до докторських дисертацій, а її автор **Широбоков Юрій Миколайович** заслуговує здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – "Психологія діяльності в особливих умовах".

Офіційний опонент,

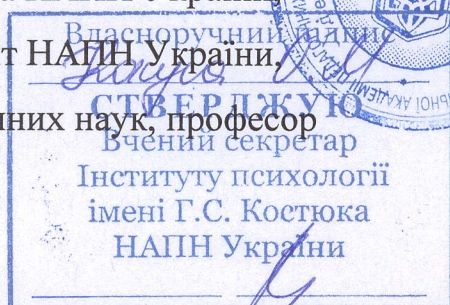
заступник директора з науково-інноваційної

роботи Інституту психології

імені Г.С. Костюка НАПН України

член-кореспондент НАПН України.

доктор психологічних наук, професор

Кокур О.М.